

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Передмова Б. Д. Грінченка та історія його словника ак. С. Єфремова *) показують, яка велика праця заклалася на цей словник, і свідчать нам ще сьогодні, що історія української лексикографії органічно зв'язана власне з цим словником, – історія, що й по сей день не відійшла до архивних порохів і кладе свій помітний знак на наші теперішні лексикографічні праці та заходи. Починаючи з 60-х років, бачимо близьку участь в словниковій роботі великих та пошанованих імен, людей, що двома способами складали лексику української мови: чи то були письменники, як Шевченко, Свидницький, Ганна Барвінок, Панько Куліш, що свідомо працювали для складання словника української мови, а разом з тим – і цього більше – самими творами своїми складали, творили кодекс і канон української літературної мови, чи були це наші вчені, як Костомаров, Чубинський, Лисенко, Михальчук, Житецький, Науменко, Русов, що розкопували глибокі поклади народньої мови та шукали її загальних законів, відголосу історичного процесу й діалектологічного зв'язку, єдності мовної, які відчували й доводили науково єдність етнічну та історичну й соціальну, – їхня, тих наших працюючих попередників праця, розгорнута на широку руч, дала щедрі дані й на полі лексикографічному і тим позначила на довгі роки наперед і словникову роботу потомних поколінь. В наслідок маємо те, що тепер ніяка словникова робота не може початися й обійтися без того, що ми називаємо словником Б. Грінченка. Річ очевидна, що Академічна Комісія Словника Живої Української Мови, приступаючи до свого Російсько-Українського словника, мусіла була весь словник Б. Грінченка виписати на картки і потім поробити все навідворот, себ-то українсько-російські паралелі обернути на російсько-українські, щоб дістати тим способом основну масу слів і прикладів для свого словника. Таким чином, можна гадати, що Грінченків матеріал складає величезну пайку в Російсько-Українському Академічному Словникові. Авторів цих рядків, працюючи над однотомним українсько-російським словником, довелося переглянути весь словник Грінченка і його реєстр узяти за основний для себе і аж тоді взятися за перероблювання його з тлумачного на паралельний, практичний, та доповнювати новішим та сучасним матеріалом. Наші термінологічні

словники так само вибірають основний і найпевніший матеріал у Грінченка, про що їхні складачі здебільшого й кажуть (Словник хемичної термінології О. Курилової, геологічної термінології ак. П. Тутківського, правничої термінології під. ред. ак. А. Кримського). І коли ми ще якийсь час триматимемо ^v||^{vi} одно з найкультурніших гасел нашого часу що-до творення доладної української літературної мови, коли теперішній рух до чистої, поправної, свіжої мови культурного народу заховає свою силу й надалі, то недалечко тоді червоне яєчко й для великого українського тлумачного словника, себ-то словника українсько-українського з основним реєстром, з поясненнями й прикладами кругом українськими. І тоді, річ ясна, знов-же словник Б. Грінченка буде вихідною базою, що на ній побудується складання українського тлумачного словника. Тим часом справа стоїть инакше, бо инакше складалася історія українського народу, инакше ніж у інших народів покладалися в нас початки нашої культурної праці, в тім і словникової. Перше, про що з цього приводу слід сказати, це те, що небагата на сили й засоби наша наукова громада не може з успіхом і швидко задовольняти наших потреб і вимог життя народу, що з такою енергією відбуває процеси свого соціального й культурного відродження. Зокрема жадоба вчитися своєї мови тільки підготовується тими синицями в жменю, практичними невеликими словниками, поки виготуються на широкий розмах початі словники авторитетних наукових організацій. Але й тут життя не поховало й не забуло давно випроданого словника Б. Грінченка: протягом одного року з Берліну прибувають дві партії цього самого словника, фотографичним способом зменшеного до мікроскопічного шрифту, і здобувають собі покупця й користувача, – раз, що велика потреба в словникові, друге, що матеріал цього словника ще й досі не застарів, не архаїзувався, а живе живою традицією в мові наших письменників та близький і рідний нашому селянству, бо українська літературна мова ніколи не відривалася далеко від народньої основи так, як, наприклад, мова літературна російська. Аж тільки тепер, коли українській мові виставляють свої вимоги держава, урядовий апарат, канцелярське листування, професійні й технічні групи, наука й школа, наша мова разом із пишним квантитативним розростом може зазнати тяжкого збездокровлення, відірвання на порожні, зрештою, високості рутини й ілюзорної технічної вдосконаленості, і доведеться знов кидатися

по гожу воду народнього джерела від посушливих змагань наших уніфікаторів, термінологів та схоластів. Друге, що цікавить нас в попередніх виясненнях до нового видання Словника Б. Грінченка, як уже казано, лежить у фактах української історії і кладе перманентну ознаку на всю нашу працю над словником і наперед визначає методологію нашої роботи. Справа в тому, що ще первісний матеріал для словника складався під знаком українського тлумачного словника, і російська мова в перекладах мала значіння не паралельної іншої мови, а була просто помічною мовою для пояснення, тлумачення слова, подання синоніму слова, як могла бути такою й українська чи латинська, що й бачимо в матеріялах для словника. Для багатьох людей з тодішньої інтелігенції російська мова була не менше близька, ніж українська література, і український словник, чи словник української мови міг мати всю свою праву частину, себ-то частину пояснень, складену російською мовою, до-речи сказавши, всуміш із пояснень і прямих перекладів, що розумілися і трактувалися в тій психології як синоніми також рідної мови. Отже цей вихідний момент, культурне спільне життя обох наро^{VI} || ^{VII} дів, національна лінія тогочасної інтелігенції та, можливо, й неспроможність через цензурні обставини видати український тлумачний словник чистого типу, – все це склалося на те, щоб «Словник Української Мови» виглядав як українсько-російський. Це факт, що його одміняти була-б тепер марна справа, і на це мають відкриті очі редактори цього нового видання Словника. Російська мова і тепер добре відома на Україні, наш словник дає менше термінів, а здебільшого пояснення слів, а ілюстраційні приклади це єсть найцінніше в словникові і рішають справу, бо вони найконкретніше й органічно подають і зміст і вживання слова.

Отже поки справа прийде до українського тлумачного словника чистого типу, а практичні паралельні словники українсько-російські та російсько-українські тільки почасти задовольняють вимогам культурно підрозлого українського громадянства, що хоче мати багатший лексичний вибір з живого матеріялу, доводиться все ще обертатися до словника Б. Грінченка і користуватися з усього багатства нашої мови та її живо й натурально поданого здобутку для культурних потреб поодиноких осіб та організованих груп нашого громадянства. Редактори цього видання, що його треба писати за третє, бо друге – берлінське (фототипичне), дістали пропозицію від

видавництва «Горно» виготувати доповнений словник Б. Грінченка з тим, щоб додатки складали приблизно 10% проти основного матеріялу та щоб основний Грінченків матеріял, як і характер його оброблення, зостався незачеплений. Потреба нового матеріялу диктується, очевидно, новими завданнями і характером нашого життя та чималими змінами в матеріяльному набуткові нашої літературної мови. Таким чином доводиться вияснити користувачеві з цього видання погляд редакторів на словник Б. Грінченка – себ-то на вихідну базу їхньої роботи, ті цілі, що вони собі поставили приступаючи до роботи, методи їхньої праці і, нарешті, обсяг і характер того нового матеріялу, що вони подають.

1. Критика Словника Б. Грінченка, як фахова, так і життєва сучасна, закидає часто цьому Словникові перш за все велику силу *діалектизмів*, себ-то перевантаження Словника словами місцевого вжитку і значіння, що ніколи не виходили із меж даної дрібної української говірки і не можуть ніколи претендувати на літературну кар’єру. Цей закид, власне, як завис був свого часу в повітрі, так і по сей день зостався мало обґрунтованим. На ці розміри Словника діалектизмів дано як-раз у добрій пропорції, і коли могло здаватися, що взяте з Шухевича «Гуцульщини» слово “гармасарь” чи “бисаги” властиве тільки малій діалектичній гірській українській одиниці, то фактична перевірка в редакторів цього видання дає потвердження що-до багато ширшої території, захопленої даними словами, – так, наприклад, слово “гармасарь” дають записи з Хотинщини, а слово “бисаги” подибуємо в письменників з галицького Покутя. Тому лишається недоторканою вся заведена до Словника маса діалектизмів та й буде вона там стояти аж до далеких часів повного вияснення лексичного багажу всіх українських говірок. А тим часом редакція цього видання вважає, що й те число діалектичних потверджень, що їй траплялося в процесі роботи, лишає за всіма заведеними Б. Грінченком до Словника місцевими словами й висловами їхнє певне й законне місце. VII | VIII

Другий закид словникові Б. Грінченка той, що він мало розроблений, що він надто нотаційний, надто фактичний і тому неповний, наприклад, у подаванню доконаних чи недоконаних форм дієслова, а також вивідних префіксованих граматичних категорій. Справді, з цього боку словник В. Даля являє собою зовсім повну аж до неприродности картину: коли єсть

ходить–хаживать, то при *потеть* Даль дасть в аналогії й *пачивать*, а коли єсть *потить* (дійсн. сп. – кого; коня, напр.), то Даль подасть: “Можно сказать й *пачивать*”; коли жива мова давала Далеві слово *сыкать*, *сыкнуть* (шикать, закричать цыц), то з префіксом “по” він дасть увесь ряд видів дієслова, не оглядаючись на потвердження в живій мові; отже: *посыка́ть*, *посыкивать*, *посыкать*, *посыкнуть*, і вивідні категорії – *посычка*, *посык*, *посыка* для дії або стану від значіння цього дієслова, а тим часом жива мова для *посычки* дає значіння инше, а власне – *удар*. Таким чином, словник Даля містить в собі величезну силу вивідних теоретично можливих слів, але фактами, живим свідоцтвом не потверджених. Отже за прикладом Даля і Б. Грінченко міг би на основі означених функцій частини слова, префікса й суфікса, розробляти свого словника таким способом, що маючи слово *хитати*, *хитнути*, з цілим правом розмістити в словникові *вихитувати*, *вихитати*, *вихитнути*, *відхитувати*, *відхитати*, *відхитнути*, *дохитувати*, *дохитати*, *дохитнути*, *захитувати*, *захитати*, *захитнути*, *нахитувати*, *нахитати*, *нахитнути*, *надхитувати*, *надхитати*, *надхитнути*, *перехитувати*, *перехитати*, *перехитнути*, *підхитувати*, *підхитати*, *підхитнути*, *похитувати*, *похитати*, *похитнути*, *при...*, *про...*, *роз...*, *с...*, *повихитувати*, *повідхитувати*, *позахитувати*, *понахитувати*, *понадхитувати*, *поперехитувати*, *попід...*, *попохитати*, *пороз...*, *посх...*, до цього всі страдальні на ся, далі повиводити причасникові форми *вихитуваний*, *вихитаний*, *вихитнутий*, *відхитуваний*, *відхитаний* і т. д., і т. д., віддієслівні речівники – *вихитування*, *відхитування*, *захитування*, *захитання*, *розхитування*, *розхитання*, *вихит*, *відхит*, *дохит*, *захит* і т. д. Річ ясна, що тоді словник Грінченка був-би ще с-так великий, як досі, і йому не смілося-б нічого закинути що-до “неможливих” слів. В нього бачимо инше: він подає, наприклад, дієслово *вистромити* тоді, коли в нього єсть ілюстраційний чи, краще сказати, виправдальний приклад з народніх уст чи з літературного джерела, і може не подати зовсім звичайної для кожного з нас тепер форми недоконаної *вистромляти*, коли в нього доказового прикладу нема; знов же таки, маючи приклад, Грінченко подає, припустім, те саме *вистромляти* і може не подати тотожної форми, инакше суфіксованої, – *вистромлювати*. Це пояснюється тим, що Грінченко стояв пильно на позиції нотування фактичного стану тодішньої нашої мови і базувався на своєму доказовому чи ілюстраційному

матеріалі. Нечасті в нього вивідні форми страдального стану без прикладів диктуються зовсім ясною як день природністю цих форм. Отже маємо в Грінченка тільки *висотатися* – два значіння і один приклад; тим часом уже тепер для кожного ясно, що й без жадних потверджень можна сказати *висотувати*, *висотати* (нитки), *висотуватися* і додати нові значіння з таких фраз нашої живої мови: “Жили висотала з себе” в Коцюбинського чи в Стефаніка – “Прийшов додому геть *висотаний*”, а також – “Це не робота, а *висотування* нервів”. Очевидно, при потребі можна з даного чи ^{VIII} || ^{IX} тільки випадком фіксованого слова утворити нове, аби лиш було додержано всіх правил словотворення в даній мові, тому й приймаємо за законні й природні переклади в академічному Російсько-Українському Словникові до *отматывать*, *отмотать* – *відсотувати*, *відсотати* і до *перематывать*, *перемотать* – *пересотувати*, *пересотати* і при них – *попересотувати*, *посотати* (все) і всі форми до них страдального стану, – при цьому ніхто за приклади чи доказові фрази не питається. А проте логика та чуття мови не дозволить нікому таким способом доводити систему ad absurdum, себ-то автоматично поприкладати всі префікси до *сотати* і таким легким чином нафабрикувати, наштампувати нових слів, – тому при російських *подматывать* і *обматывать* ми не знаходимо в Академічному Словникові ніяких *підсотувати* чи *обсотувати*... хоч разом із тим ніхто мені не заборонить сказати: “Павук обсотує муху”.

Коли з одного боку чути закиди Б. Грінченкові, що він намістив надто багато діалектичного матеріалу, то в рецензії на присуд Костомарівської премії О. Шахматова читаємо й ту увагу, що Грінченко не використав галицької української народньої і літературної мови. Цей закид двічі несправедливий. Перш за все умови видачі Костомарівської премії були такі, щоб використано було мову українського письменства й друкованих видань не пізніше від 70-х років XIX століття виданих, друге – щоб було представлено тільки говірки України Наддніпрянської, Російської, – отже з формальних причин закид рецензента Рос. Академії Наук був безпідставний. А проте Б. Грінченко таки порушив умови конкурсу, але так, що ми можемо йому тільки дякувати, бо на ділі він дав місце у своєму словникові і українським західнім, галицьким говіркам і лексичному матеріалові з років багато пізніших від 70-х, а власне вибір

з літературних джерел сягає й початку 900-х років, при чому нема сумніву, що зобов'язання вибирати письменників, що почали літературну діяльність до 70-го року, напр., з Данила Мордовця творів, а ні трохи не гарантувало від напливу слів нової формації; те саме можна сказати й про народні джерела, підкресливши до-речи, що народня мова може давати й матеріал глибоко-архаїчний, і матеріал найсвіжішого творення: дати й часові розмежування – річ дуже непевна що-до мови народа бо мова завжди твориться органічним процесом розвитку і сама по собі не має ні ясно окреслених діалектичних меж, ні явно означених переділів у часі. Редактори цього видання мали добру нагоду на праці над словником Грінченка пересвідчитися, що вузькі діалектизми часто дістають і нове потвердження літературне і ширшу діалектичну локацію. Що-ж до галицької літературної мови, то означений в умовах конкурсу період мав на собі ще тяжкі прикмети галицького “язычия” та сили полонізмів, від чого Галичина почала систематично визволятися тільки пізніше.

Ще знати один закид Б. Грінченкові, що його словник не може служити авторитетним провідником, підручником нормальної літературної мови, що в йому дається стільки фонетичних варіантів одного слова, що недосвідчена людина не знатиме, котре ж із них основне, правильне, літературне, годяще до нормального вжитку. Як уже казано, Грінченків словник нотує фактичний стан нашої мови, – власне стан літературної й народньої мови головним чином ^{ix}||^x до 70-х років минулого століття, з доданням нових після тої дати набутоків, ідучи по скількох продукційних лініях, себ-то по письменниках та етнографічних матеріалах пізнішого часу. Б. Грінченко не мав на думці давати типову норму української мови і справді цього й не робив, бо словники такого типу ніколи й не спроможні це зробити: коли-б із словника Даля чи російського Академічного та повикидати всі слова українські, білоруські, а потім специфічно північно-великоруські чи сибірські, – який маленький вийшов би цей словник. Адже в творах російських письменників часто трапляються-українські слова (напр., у Гоголя, Лєскова, Короленка), і їм читач шукатиме пояснення і словник його йому дасть, поминаючи замороку всяких націоналістичних претенсій, щоб, мовляли, наших слів не сміли до свого словника забирати. Грінченко-ж зовсім справедливо розробляв свій словник як певний матеріал,

що мало не з фотографічною вірністю має задокументувати факт існування живої української мови у всіх її відмінах, варіантах, прроявах та виглядах. До-речи сказати, що, нотуючи матеріяльний стан української мови з 1798 року, з дати першого видання «Енеїди» Котляревського, цей словник обминає силу вживаних і пізніше книжних, церковних та правничих слів і висловів обмежуючи себе в умовних рямках словника живої мови. Такий погляд редакції нового видання словника Б. Грінченка на характер і значіння його словника тільки потверджує рацію умови з видавництвом, що весь матеріял і розроблення в цьому словнику як були, щоб так і zostалися недоторкані, покладаючи за це відповідальність перш за все на саму нашу мову, на всіх численних складачів матеріялу та на самого Грінченка, і від такого погляду залежали й методологія та напрямок праці редакторів.

2. Маючи висловлені вище погляди на Словник Б. Грінченка, редактори організували свою працю таким способом, щоб не порушити загального характеру й вигляду цього словника, маючи глибоке переконанням що й культурний український громадянин оцінить нашу пошану до того, на чому лежить знак великих і давніх зусиль наших попередників, на чому також спочиває признана й освячена часом традиція, і тому наша редакційна робота матиме такий характер:

а) Всі додатки редакції, не порушуючи основного Грінченкового тексту, виділяються особливим знаком, зірочкою (*), чи тоді коли заводиться в реєстр нове слово, чи дається новий чим-небудь цікавий приклад, фразеологічний зворот, нова діалектична дата чи локація. Виключаються з цього тільки поправки чи додатки що-до форм деклінації (у Грінченка – *гад, ду*, ми ставимо – *гад, да*), додавані недоконані чи доконані форми дієслова, природні для теперішнього стану нашої мови чи добуті і вставлені в текст пропуски, що траплялися були під час друкування словника Грінченка, – це все йде без зірочки. Коли редакція не погоджується з тим перекладом слова на російське, що Грінченко дає хибно, неточно або-ж неповно, тоді під зіркою ставиться пропоноване від редакції значіння, але після прикладу й дати Грінченкових (див. сл. *Виноколо*).

б) Коли в Грінченка єсть приклад, а нема дати, єсть якась неясність, що може справити непорозуміння, єсть щось явно опущене або-що, редакція

^x||^x звіряє це місце з рукописом словника Грінченка і з картками і відбудовує відповідне місце належним способом. Єсть у словнику скільки прірв у реєстрі, те, що повипадало в друкові, – робиться перевірка з оригіналом і запале місце вирівнюється за рукописом Грінченка. Для цих додатків зірки нема.

б) Правопис Б. Грінченка лишається той самий, що єсть у нього, без особливих спроб його модернізувати. Робиться так з тої причини, що наше видання не єсть ні підручник, ні офіційна книга, урядовим інституціям приписана, – це систематизована збірка лексичних даних української живої мови, тому і ніяких завдань нормалізації нашого правопису не мав сам Грінченко, не мають цього і редактори цього видання. Коли Грінченко в передмові й згадує за правопис, то тільки про загальні основи фонетичного чи кулішівського правопису проти правопису “ярижного”, що його в-супереч природі нашої мови накидала нам офіційна Росія. Але не міг Грінченко допуститися, щоб словник живої української мови, маючи в головних українських говірках та у всіх класиків української мови фонему *збірати*, подавав її у вигляді *збирати*, щоб родовий відмінок (від *молодь*) *молоді*, власне тільки так йому самому відомий, фіксований в більшості говірок та закріплений літературною традицією, виглядав як *молоди*, але зате трохи не єдине в живих говірках *соли* (від *сіль*) та ще *тіни*, через те, що за правило пішов з нього, тип деклінації *молоді*, щоб подавалося в формі *солі*, – дається просто та форма, що існує в літературній мові чи фіксована в матеріялах, – так власне й чинить і редакція цього видання, через що що-до правопису треба наперед визнати його за сорокате, що відбиває найперше живу вимову, потім фактичний матеріял джерел, а також і сучасний правописний розгартіяш. Це все-таки краще, ніж зятися на якомусь одному варіанті сучасних правописів і з приходом нового орфографічного “каліфа на годину” знати, що під пишними й послідовними формами правописного монументу поховані живі звучання нашої мови. Проте, скільки можна, редакція переводить принцип правописної безпартійности, себ-то: лишаючи на старому місці слово *збірати* і весь матеріял і його розроблення, дає в своєму місті також і *збирати* з посиланням на матеріял при *збірати*, чи *тривога* з посиланням на *тривога*, чи *гриміти* з посиланням на *гриміти*.

з) Так само редакція відмовляється від титулу й функції нормалізаторів нашої мови при розробленню синонімів. *Посол, депутат, заступник, представник* – кожне може дістати в словнику кожного разу, може, й однакове пояснення, коли буде відповідний ілюстраційний матеріал, тим часом, як тенденція нормалізації вимагала би покласти одно з них за основне, а при інших дати тільки посилання на основне слово. Те саме стосується й наголосу та інших ознак слова, що просилися-б на визначення переважного вживання, – редакція, виключаючи зовсім ясних випадків вульгаризмів чи тісніших діалектизмів (*гадваб = єдваб*), стоятиме все-таки на принципі трактування словника як матеріяла для літературної мови й покладання на природній шлях розвитку мовного.

д) Що розвиток нашої діалектології та глибше вивчення народньої мови потверджують давно висловлену думку про лінгвістичну єдність українських говірок, що навіть малі пошукування в літературі за лексичним матеріалом дають той позитивний здобуток, що кваліфікація лексичних провінціалізмів повинна бути дуже обережна, що нарешті на своєму досвіді редакція цього видання переконалася, що толерантно трактований пісенний чи з живої мови взятий, лексичний матеріал раз-у-раз дістає повне потвердження на широких просторищах українського етнографічного розселення, то й тепер редакція не тільки лишає з цілою свідомістю послідовного вчинку всі діалектизми в Грінченка, але ще й додає чимало нового матеріялу з власних спостережень обох редакторів, з батьківщини одного й другого, з місць, де вони довший час пробували чи робили записи й спостереження, з довголітніх стосунків на літературному й громадському ґрунті з людьми з мало не всіх закутків України, далі з відомостей від ближчих співробітників цього видання про їхні говірки, далі з матеріялів Етнографічної Комісії при Українській Академії Наук, з великої на 5000 карток збірки власних записів академіка А. Ю. Кримського, ведених систематично коло 30-ти років на Звинагородщині та де-що з галицьких письменників на діалектах. Навіть уявити собі не можна, який грандіозний образ багатства й суцільности нашої мови дало-б нам як широке використання всіх друкованих матеріялів, етнографічних та літературних, так також планове вивчення й нотування всіх українських говірок. Саме місце дане редакторам на додатки не дозволяє навіть і думати про якесь близьке до повного виконання такої

праці, але й їхній досвід на цій спробі раз-у-раз дає цікаві лексичні збіги, як, напр., *бексати* у Черемшини з Галицького Покутя й *бексання* в Кримського з Звинагородщини, чи *згарда* в Шухевича з Гуцульщини, вона-ж таки в Черемшини з Покутя і в записах Ніковського з Хотинщини. Отже всякий, що був у руках редакторів, діалектичний матеріал заводиться до словника в надії й певності, що це дасть кращу підставу до вибору лексичного й до справжньої нормалізації української літературної мови, ніж кабінетні випотини під пильну потребу з малого й бідного особистого набутку.

е) Що-до слів новоутворених та вивідних форм, причасників, дієприслівників то що, то в Грінченка їх без виправдальних прикладів власне немає: він каже в своїй передмові, що слова вивідні, та, наприклад, недоконані форми дієслова були також у нього в картках, отже були здобуті теж із якихось документальних джерел, а проте через щось не було вписано тих речень, де вони траплялися, – інакше сказати: Грінченко неоправданих слів не заводив у реєстр свого словника. Редакція цього видання в тих випадках, коли доконана чи недоконана форма дієслова, коли віддієслівні речівники, дієприкметник то що, являються зовсім натуральними для сучасної літературної мови чи являють собою нове значіння чи стверділу до значіння речівника форму, їх все-таки наводять у реєстрі, одначе, не маючи на похваті авторитетного ілюстраційного джерела, інколи подає їх без виправдального прикладу. За формальне виправдання редакції здебільшого служать словники, видані за останній час, термінологичні та загальні практичні, і це на тій простій підставі, що нові словники звідкілясь та брали свій матеріал, з якихось літературних чи живих джерел, і нехай де-що до них потрапило штучного чи неща^{xii} | ^{xiii}сливо сотвореного, – редакція ставилася до цього зовсім критично і користувалася ними для виповнення реєстру, для того, щоб користувач міг знайти в словникові якесь потрібне йому слово і загальне пояснення до нього. Найбільше це стосується чистих термінів, слів технічного, канцелярського вжитку та, сказав би, газетного типу, слова-ж із живої мови, побутового характеру чи загальні допускаються в міру наявності доказового при них прикладу. Окрім того, із термінологичних словників бралися нотовані в них слова загального характеру, та ті

терміни, що мають і загальний ужиток в письменстві чи побуті, також очевидно в тих випадках, коли не було під рукою кращого джерела. Як бачимо, тут редакція де-що відходить від Грінченкового принципу, що, не вважаючи на дозволене умовами конкурсу користування з усіх словників, відкинув цілу групу новіших чи неавторитетних словників, тим часом, як редакція цього видання мусіла новіші словники взяти собі за помічне джерело, не маючи спроможности повести систематичне визбірування із глибших мовних джерел. Зокрема з словника А. Ніковського взято всі вміщені там оригінальні проти словника Б. Грінченка фразеологічні звороти, а також звернуто увагу на дані в йому керування при дієсловах.

є) Нарешті, мова про використання літературних джерел для нового видання словника Б. Грінченка. Найщасливішим придбанням для себе редакція вважає збірку записів акад. А. Кримського, ведених на Звинагородщині, себ-то на батьківщині Т. Шевченка, себ-то в околиці, що найглибшим чином залягла в основу нашої літературної мови і скількома нападами в мові пізніших письменників (Нечуя-Левицького, Кримського) додавала нові багатства з своїх невсихаючих джерел, зміцнюючи своє право на честь зватися основою нашої літературної мови. Збірка ак. А. Кримського показує в ряді цікавих нових значінь до відомих уже слів, в тонких деталях вислову, у фразеологічній грі з старим мовним матеріалом, як треба пильно й уважно студіювати всяку дрібницю кожного хоч би й часто вже використаного діалекту і як багато ще можна здобувати корисного для практичного культурного і літературного вжитку живого елементу. Те саме можна сміливо казати й про всіх використаних свого часу для словника Б. Грінченка письменників, класиків нашої мови. Їх неповно визбірано, в них покинуто величезну силу слів, годящих просто-таки на законне місце в номенклатурі українського словника, а окрім того, вибрано неповно що-до значінь слів, фразеології та керування. На-вдалу розкривши Марка Вовчка, читаємо: “Час збігав”. Дивимося до Грінченка – єсть це слово, це значіння і цей самий приклад взято. Значить, тут уже ходила рука і паслося око колишнього дослідника. Але читаємо далі: “Туга якось потроху втихла, та на все розляглася”. У Грінченка дано такі значіння: разлечься; раскинуться, расположитья, простереться; раздаться на обе стороны; раздаться, разнестись, але нема того, що виходить із даного

прикладу: *распространиться*. Далі: “*Пішлися* тоді Катрі отті ранки довгі та вечорі ще довші”. В Грінченка дано *пітися*, *безл.* (безособово) і два приклади: *підеться на смерть*, *на горе пішлося*, тим часом наша фраза дає право на особове і з іншим керуванням уживання: *що пішлося кому*, значить можна сказати і *мені на горе пішлося* і *горе мені пішлося*. Знов далі: ...“ті дні, ніяк *неперебутні*, що все сидиш та ^{XIII} || ^{XIV} думаєш: яке лихо твоє, і як прийшло на тебе, і як не покине тебе ніколи”. У Грінченка єсть тільки *перебутний* – *преходящий*, без дати відки взято одначе, на цій підставі не можна казати, що *неперебутний* у Марка Вовчка означає *непреходящий*, бо тут підійде краще *неизбывный* і наголос ліпше покласти на останній склад: *неперебутній*. Шість тільки рядків, уже колись читаних для словника, а одначе вони знов вимагають пильного перегляду. Те саме з Квіткою, з Свидницьким, що з нього головний редактор III-го тому академічного Російсько-українського словника раз-у-раз витягав силу фразеологічних цікавих і оригінальних зворотів; те саме навіть з Шевченком і Нечуєм-Левицьким. Ясно, що для великого тлумачного українського словника довелось-б ще раз, але наскрізь, систематично і з новими вимогами переглянути твори наших класиків мови і аж тоді приступати до складання повного словника, будши певним, що весь класичний матеріал детально визібраний. Це тим більше потрібно, що єдність української мови в класичних її творах та в народніх говірках потверджується ще й тепер етнографічними матеріялами, і самий загальний перегляд етнографічних записів із ріжних і далеких від себе околиць України показує, що процес лексичного, синтаксичного та фразеологічного об’єднання українських говірок зробив великий поступ з часів XVIII століття, і ми тепер маємо однотиповий склад на більшій частині території України пісень, казок, загадок, прислів’їв, примовок і фразеологічних штампів, сполучених виразно з класичним набутком нашої літературної мови, що тільки підсилює вимогу вивчати мову наших класиків, бо вони, а не ми, сучасні письменники, стоять у реальному звязку з сучасною народньою мовою. Тому редакція, пошукуючи додатків до цього видання словника Грінченка, зверталася часто до письменників старшого покоління, потім до тих, кого твори не були використані для словника, і до новіших, хто близько стоїть до народньої основи та має простий

і ясний стиль. Белетристи найновішої формації менше брали увагу редакції з тої причини, що в них тяжко знати впливи російської мови, головним чином в конструкції фрази та в принципах словотворення, і можна в сучасного белетриста не знайти ні одного різкого русизма, а зате подостатком новотворів, зроблених у кістку й мастку російського копила. Так само, хоча тепер по де-яких українських часописах провадиться дуже уважна праця над мовою, редакція що-до фразеологічних зворотів та керування дієслів поставилася з де-якою резервою, гадаючи, що скрупульозне дотримання де-яких висловів (типу – *за його думкою*) дає зрештою штучно підчищену народню мову. А однак як-раз фразеологічний штамп та керування слів, як найбільше уживаний в мові матеріал, і надають мові народа його питомих закрас, і тенденція наших часописів, лекторських установ, сучасних словників виявити й підкреслити ці елементи мови, заохочує й редакцію цього видання звернути особливу увагу на керування та фразеологію, додаючи їй там, де нема в Грінченка, або піддаючи такі приклади, що ясніше виказували-б живе й сполучене вживання слова.

Таким чином виходить, що для редакції можливо в процесі роботи вдаватися й до старших класиків української літературної мови, а також, і то головним чином, позначити собі скільки типових пізніших письменників, як ^{XIV} || ^{XV} Кониський, Леся Українка, Коцюбинський, Тесленко, Васильченко, і з них черпати той новий матеріал, що його забракло в Грінченка чи просто не було в його нотовано. Особливу увагу редакція звернула на групу галицьких письменників і брала лексичний та фразеологічний матеріал з Франка, Бордуляка, Богдана Лепкого, Василя Стефаника, Марка Черемшини. Думається, що цих письменників досить для добору найтипівішого, що дає з боку мови галицький літературний терен та що це дасть нам чимало цінного лексичного матеріалу. Питання, що стає в звязку з цим, про вплив “галичанщини”, колись таке живе й гостре в нашій пресі, тепер на Україні Наддніпрянській перепадає. Давніше справа стояла так, що через суто галицькі вислови читач української книжки міг опинитися в неприємних клопотах від крутих слів і словечок і кинутися українського читання. Тепер, коли єсть українська школа, українські інституції, багатіша преса та сила словників, галицький літературний мовний набуток слід не тільки не відкидати, але й привітати

та пускати на загальний вжиток, як матеріал вироблений, дуже часто влучний та закрашений європейськими впливами.

З таких принципіальних позицій виходить редакція цього видання і дивиться на свою роботу як на провізоричну, тимчасову допомогу українському читачеві, цінителеві українського живого слова та охочому вчитися живої української мови. Словник Б. Грінченка був і єсть і в цій новій редакції буде головним чином загальною збіркою, збірницею лексичного українського матеріалу, виправданого прикладами з народньої творчости та українського письменства, – і це, – ці блискучі окришини живої мови, – являється найбільше цінною його складовою частиною, що не тільки ілюструє чи потверджує, але й тлумачить та визначає зміст, значіння і вживання слова *).

А. Ніковський.

Примітка до с. V:

* Див. т. II цього видання.

Примітка до с. XV:

* Спис джерел, через те що вони мінятимуться в процесі роботи, редакція подасть у кінці V тома.

Джерело:

Словник української мови. Зібрала редакція журналу «Киевская Старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. 3-є видання, виправлене й доповнене, за редакцією Акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. – Київ: Горно, 1927. – Т. I-й: А–Г. – С. V-XV.

У тексті виправлено правописні помилки.